

ПУБЛИЧНИ ДИСКУСИИ

НАКЪДЕ, БЪЛГАРИЙО? ДОКОГА, ГОСПОДИ?

Първа дискусия (15 май):

"На многая лета...?" "Православният български народ" и неговите принципи

Въведение-обяснение:

- *Темата на поредицата:* Когато през 2002-2003 година ние от създаващото се сдружение ХАРТА заговорихме за дълбоката духовна криза в българското общество и за дълготрайните последствия от нея, срещнахме разбиране у малцина. Нашите сънародници още живееха с надежди за бързото нормализиране и модерно развитие на страната, току-що приета в НАТО и очакваща скорошно членство в ЕС. Инерцията от демократичните реформи и подобряващата се икономическа среда вдъхваха някаква увереност в собствените ни сили и предприемчивост. Днес, десет години по-късно, едно огромно мнозинство от българите е обезверено или напълно отчаяно пред лицето на бъдещето. Започва да се формира **нещо като национално съгласие, че страната всъщност няма бъдеще**. И вече не само заради корумпираните си политици, магистрати, висши чиновници, институции и т.н. И мъдри, и прости започват да усещат, че става дума за загиване на самото общество. ("Такъв ни е материалът...") Различни анализатори постоянно изтъкват духовната криза на България изобщо, загубата на ценности и идеали, срутването на морала. Вече не звучи изобщо черногледно или апокалиптично да кажеш, че страната загива. И въпросът "Накъде, Българияй?" придобива първостепенно значение. Той е обаче достатъчно сложен, а още по-сложен е отговорът на въпроса: "Има ли изход от ситуацията?" Затова ще се опитаме да ги търсим в поредица от дискусии.
- *Заглавието на днешната дискусия:* Естествено е първата дискусия да започне от търсенето на причините България да се докара до такова състояние. Заглавието "На многая лета...?" е препратка към църковното славословие, с което посрещаме всяка Нова година, но обърнете внимание, че след него има въпросителен знак. Критично, честно и смело трябва да се изправим пред въпроса **колко още ще я бъде България, ако духовната криза продължи да се задълбочава**. И дали познатото ни родно заклинание "Оправяли сме се и пак ще се оправим" няма да се окаже една от най-големите самозаблуди на българина. Вторият въпрос, пред който искаме да се изправим критично днес, е дали българският народ е православен, изобщо християнски в същинския смисъл на тази дума. **Дали християнските ценности и принципи са успели да станат български ценности и принципи?** И дали това ставане или не-ставане няма пряко отношение към настоящото състояние на народа и държавата?
- *Интересът на участниците към тази тема, като членове на сдружение ХАРТА:* Заставаме пред вас като граждани; както сега е модерно да се казва, като „хора от гражданската квота“. За нас е естествено да участваме в такава дискусия, бидейки членове на гражданско

сдружение ХАРТА, чиято основна цел е да насърчава хората да си задават светогледни въпроси, въпроси на живот и смърт и да търсят настойчиво и смело техния отговор.

д-р Тодор Велчев:

- Когато се поставя тема за принципите, обикновено най-напред се формулират някакви изчистени, абстрактни ценности. А сетне се разсъждава как могат да се приложат, как да се приспособят към действителността, към конкретния народ с неговите особености. Това е подходът на политическите идеолози. (Например, „Що е социализъм и има ли той почва у нас?“, разсъждава един мислител преди повече от век; т.е. как могат да се побългарят ценностите на социализма.) Това е преход от човешкия идеал към реалността. С подразбирането, че в практиката неизбежно ще се направи малък или голям компромис с идеала. Християнските принципи и ценности обаче не са от такъв характер. Ние изповядваме единородния Бог Слово, въплътения Принцип на всичко (от Когото всичко води началото си) и въплътения, живия Смисъл на всичко. Подчертавам думата „въплътен“: истински човешки, насъщен, докрай осъществен. Животът с Христос и чрез Христос е реалната ценност, чрез която всичко се оценностява. Живият опит и взаимодействие с Него или, казано по-традиционно, **живата вяра в Него, формира житейски ценности, които са практични по начало.** С други думи, човек мисли и живее според това, в което вярва. Неговият манталитет и битие ни говорят повече за съдържанието на неговата вяра, отколкото неговите „официални изявления“. Особено, ако ги преценяваме в светлината на извървян дълъг исторически път. Затова ви нека тръгнем оттук: какъв е националният манталитет на българина и как това личи в битието му?

- Ако ми е позволено да опиша с не повече от две понятия битието българско, бих избрал тези: **„разделение“** и **„илюзорност“**. Разделението при нас има много лица. В индивидуален план то се изразява най-често в едно вътрешно раздвоение, в непрестанно съмнение и люшкане, във вечно започване и недовършване или въобще несвършване, в неспособност да се поеме трайно по един път и да се отстоява той. В обществен план българският дух се проявява в разпокъсаност, раздробеност, разнопосочност, неспособност за единение. Избраният от предците ни национален девиз „Съединението прави силата“ е същинска ирония на историята, пълно недоразумение с оглед на националния ни манталитет. (Впрочем, този девиз е просто преписан от белгийския, заедно с Търновската конституция.)

Илюзорността на българина се изразява най-вече в един особен наивизъм относно историческите процеси: „Абе, все ще се оправим все някак; в какви ли не времена сме оцелявали...“. Или пък в една с нищо необоснована вяра в „щастливата звезда“ на българския народ: „Ние, българите, сме най-...“ (умни, изобретателни, издръжливи, красиви, сексапилни и т.н.; можете да продължите списъка.) Характерни са и българските илюзорни представи за личността и за общественото устройство: да спомена само лозунгите от последните протести „Не на партиите!“ и „Гражданска квота във всички партии“. Или отговорът на въпроса „Как точно ще осъществите исканията си“: „Ще видим, ще решим в движение – сега е важно протестите да продължат.“

- Сега да се опитаме да вникнем в историческите корени на това битие българско. Най-яркият пример за българската разделеност е пропастта, която винаги е зеела между селото и града – не толкова като начин на живот, колкото като житейска философия. Можем спокойно да кажем, че българското село и град са като **две „отделни реалности“, които съществуват успоредно една на друга и единственото, което искат да знаят една за друга, е че съществуват.** С изключение на последните петдесетина години, огромната част от българското население е живеела на село. Въпреки масовата миграция към градовете, то запазва манталитета си. Ще посоча само две характерни негови черти.

Ограничен, консуматорски прагматизъм: Българското село е било затворена, малка вселена, често включваща само 2-3 рода; всеки извън тази съвкупност е “вражалец” или “ябанджия”. Селското стопанство е самозадоволяващо се - оттук българският стопански принцип: “Нищо не изнасям, нищо не внасям, защото от нищо нямам нужда”. Оттук българските селски идеали, далеч по-подходящи за национален девиз: “Сам да съм си чорбаджия!” и “Всяка коза - на свой крак!”. Тази система е функционирала чудесно дълги векове и в нея е тайната на оцеляването на българското стопанство. Но тя е много скъпа и непроизводителна. Тя не е и продуктивна, за да породи държавни структури. Тя **няма как да култивира някакво по-дълбоко съзнание за принадлежност към по-голяма общност:** народ, нация. Независимо от всичко, тази родова система се превръща в смисъл и съдържание на индивидуалния живот. Човек се самовъзпроизвежда без интелектуално и социално усилие. Той се приспособява, оцелява в различни времена – не се осъществява чрез стопанска предприемчивост или чрез творене на култура. Вечното българско оцеляване се състои в орязването на всички духовни, повисши нужди – в името на оцеляването дори си **длъжен** да ги орежеш. Важното остава да се наядеш, напиш; може и да се напиеш понякога. Такова скотство не може да бъде основа за никаква култура, освен примитивна или, в най-добрия случай, подражателска. **Липсва всякаква грижа за култивирането на личността.** Оттук и сякаш вродената нетърпимост на българите към изявената личност. Но на това ще се спра малко по-късно.

Клиентелистки рефлекс (на снишаването, съобразяването): Друга важна черта на селския манталитет, особено при взаимодействието му с града. Сега често се говори за клиентелизма като за явление ново и изключително политическо, което наблюдаваме в парламента или в кулоарите на властта. Всъщност, то е едно от най-древните явления по нашите земи, още от преди идването на българите; по-точно, от късноримската Античност. Около поземления аристократ, натрупал блага (римската вила) и връзки в големия град, се скупчват („прикалемисват“) дребни хорица, които разчитат на помощ от своя патрон. Например, помага им във време на глад. Оттук насетне, те му дължат не само пари, но и почит, т.е. стават негови клиенти (пр. “Кръстникът”). Така се формира рефлексът на съобразяването, покорството, адмирацията към силния на деня. Тези хора, групирани около местния големец, са документирани в ред фамилни имена: Господинови, Агови, Ходжеви, Моллови, Банови, Пашови, Болярови.

След Освобождението мястото на патрона се заема от селския ханджия, а на по-високо ниво – от средни и висши чиновници в държавната администрация. Член на родата, попаднал някъде в административната система, започва да урежда своите роднини (“шуробаджанацина”). Това не е непременно човек с голяма власт; може да е просто хитрец, “влязъл под кожата на началството”. Структура, която за жалост се възпроизведе и в най-новите “демократични времена”. “Една удивително древна и мрачна структура, която създава веднъж завинаги **навика на българина да живее в група. Всичко, което той първо прави, е да си осигури група.** Наблюдавайте хората и ще видите, че тяхното движение към цели е винаги намиране на дядовата ръкавичка: “Влез, макар че сме мнозина, но нали си ни роднина.” Който напусне групата, е изгубен.”

Склонност към автономия и самоуправство (градска среда): Османската власт стимулира развитието на градовете като опора на държавната система. Тук активното занаятчийското и търговското съсловие е почти изцяло българско, организирано в самоуправляващи се и независими от държавната юрисдикция еснафи. (Властта се занимава само с тежките престъпления, с катилите!). То започва да се култивира литературно: хорово четене в дюкяните, а сетне – в читалищата, собствено книгоиздаване. Ражда се една общност без организирано общество и без своя държава; нещо свършено спонтанно, регламентирано от самосъзнанието, а не от законови норми – поради това и много устойчиво. Еснафските организации (лонжиите), църковните борби, просветната и книгопечатна дейност се финансира най-вече от самото население: няма държавна каса, няма данъци, липсва елемент на принуда. Има тегоби и данъци по отношение на империята, но те са връзки с нещо чуждо, което, като се удовлетвори, те оставя на мира. Като прибавим към тези обстоятелства самозадоволяването на българското село, стигаме до **корена на искомното българско недоверие към държавата: едно необходимо зло, което не ти осигурява никакви блага**, а само може да прибере парите ти. Намирайки начин да заобиколи държавата или да „се отчете“ пред нея, българинът се радва на своята автономия. Тази автономия обаче поражда и една **егалитарност** – понеже всички работят “с ей тези две ръце” и затова са равни. Егалиталната професионална или родова общност се контролира взаимно, знае всичко за всеки и при това положение личностното развитие е силно затруднено.

адв. Наталия Христова:

- Искам да допълня очертания от Тодор български манталитет, като засега въпроса за отношението на българина към християнството. Тезата ми е, че **макар да нарича себе си християнин, българинът не разбира християнството и Евангелието.** И това не е съвременно явление, а има своите корени още от преди епохата на българското Възраждане.

Според свидетелствата на различни пътешественици от XVII и XVIII век, българите знаят само, че са християни. В бита им обаче това “самосъзнание” се изчерпва с това, че те кръщават децата си в черквата и опяват покойниците си на гробището. По времето на

Възраждането са знаели и една молитва: "Отче наш". Сега дори това вече не е така. За да проследя същността и корените на това неразбиране, ще се спра накратко на формирането на **българската душевност като специфична смесица от жизненост и елегичност**, изживявана едновременно, докрай и непротиворечиво от българската душа. Българската мирогледност е заключена между тези две понятия и е циклична. Българската душа е ту бурно покрусена от безконечния полски труд и безизходицата на живота, ту бурно съживена от празниците, бъклиците и пищността на съборите, панаирите и носиите. Тя не се колебае между двете начала, а алтернативно ги възприема и отрича с пълна убеденост. Българинът дълбоко изживява полярностите на песимизма и оптимизма и по някакъв начин завинаги ги съчетава в себе си. Корените на тази противоречивост и полярност са в полярността и многоликостта на българския народ: смесица от траки, славяни и прабългари.

- Тази специфична двуликост на българската душа не е непременно нещо лошо или добро. Тя е просто факт, който следва да имаме предвид при очертаването на портрета на българина и при търсенето на отговор на въпроса: "Защо християнството е останало непонятно за него?". Когато прозира и изживява трагиката на своята съдба, преходността на своето битие и своята смъртност българинът прави това до край. Той пада на колене и горко плаче. Струва ти се, че никога няма да стане. И точно тогава, в контекста на тази странна и неразбираема за чужденеца смесица от жизненост и елегичност, той просто проклина живота и своята съдба и – верен на своята скептичност – се отнася скептично дори към трагичността и смъртта. Може би тази странна смесица от полярности, искрено и докрай изживявани от българската душа една след друга е и пречката българинът да бъде провокиран да вникне в истинската същност на християнството. Веднъж осъзнал своята преходност, трагичността и безсмислието на своята съдба, българинът, верен на така очертаната своя душевност, намира разрешение като **просто проклетисва живота и никога не стига до следваща важна крачка: да започне да си задава въпроси за смисъла на своето съществуване, за същността си, за това откъде идва и накъде отива?** Въпроси, без осъзнаването и изстраждането на които е невъзможно осъзнаването на собствената греховност и на необходимостта от качествен скок, чрез който човекът може да излезе от омагьосания кръг на своята безизходност.

Вместо тези дълбоки, предизвикващи страдание, но изцелителни и спасителни въпроси, на помощ на българина идва неговият жизнеутвърждаващ и предопределен от границите на трагичността оптимизъм. Светът е такъв какъвто е. Непобедим от човека, но не може ли този свят да отиде по дяволите? Край скърбящите летят птици и въздухът звъни от пчели и птича глъч. Този лъжовен свят се оживява от светлини и сенки. В гърдите се възправя радостта от живота, която никой плач не може да потисне. Тогава започват неистовите и присмехулните песни. Тогава се ражда анекдотиката, в която осмиват дявола и смъртта, в която непременно участват "дядо Господ и св. Петър", които шестват сред хората, престорени като "божеци". Тогава **абсурдите на живота, вместо да се преживеят и**

осмислят, просто се захвърлят в ъгъла като непотребни стари дрехи. Човекът е освободен от своя товар чрез жизнеутвърждаващата радост на смеха. Така, **изживял крайностите докрай, българинът никога не е човек на крайностите.** Такъв човек е винаги презиран от него като едностранчив и еднообразен.

- Накратко, българската философия гласи, че нещата могат да бъдат и нерешими, но че човекът е достатъчно силен да понесе и това. Да се справи. Мирогледните принципи се преживяват. Само личността е критерият за правилното и неправилното. **Само личният опит е критерият. Това пък ще накара българинът да вярва дълбоко в себе си.** Не в собствените си сили - той добре знае, че те не са безгранични. Но той вярва в своя опит, в своята "правота", в способността си да оценява правилно и вярно. "Око да види, ръка да пипне". Презират се всички книжни знания, всички заучени мъдрости. оттук и огромното доверие към поговорката, към т.нар. "провербална философия". От друга страна, този тип на душевността, съдържаща в себе си психологическите поляриности, е източник на вечната невехнеща жизненост, която сама става обществена и политическа сила, доколкото поражда една вечна активност. Всеки вечно трябва да върши нещо и ако няма какво да върши, трябва да го измисли. Този, който мрази едностранчивостта и "хората с капаци" е осъден да действа. Той чувства, че само в създанието намират покой противоречивите начала, от които е възникнал и че те само в творчеството се умиротворяват и успокояват. **Така, трудът се явява катарзис - понякога единствен.** Подчинява се не на цели, а на потребности. Лишен е от рационалност. Тази енергия намира своя върховен израз в реализиране на невъзможното - на свободата. Жизнеността, която не може да бъде пласирана в нуждите на материалното производство, ще се изрази там. Там няма граници за човешката деятелност. Тук индивидът се развихря и показва на какво е способен.

д-р Тодор Велчев:

- Сега е моментът да поясним, че това „развихряне на индивида“ и въобще българският индивидуализъм в никакъв случай не означават, че в тази страна се цени личността. Тъкмо обратното. Българското битие може да се представи като постоянен триумф на една аморфна маса над личността. Личността се бори за оцеляване, а масата - за унищожение на личностите. **Ако си някой „си позволи“ да се издигне над общото ниво, бива „омаскарен“ или „огаврен“.** Вгледайте се в съдбата на някои големи имена от новата ни история и ще намерите изобилно много примери на този феномен: как са очернени Стамболов, Вазов, Пенчо Славейков, Яворов; колко бързо дейците на националната революция попадат в „Епопея на забравените“ (Вазов я пише 10 години след Освобождението!) Как едно неразвито общество с лекота си позволява да мачка и да изолира тези, които могат да спомогнат за неговото развитие. Защото без квалифицирани хора и ярки личности не може да възникне зряло общество, камо ли гражданско. В България общността не е в състояние да интерпретира вярно постиженията на личностите, докато в Европа, напротив, има обществени среди, които следят и

разбират културните процеси.

- Да бъдеш интелектуалец в България става равнозначно на престъпление. Внимава се детето да не се насочи към тази професия ("Художник къща не храни", "Мравка и щурец"). От образованието има полза само, ако чрез него си намериш "сенчесто място" ("Учи мама, да не работиш"). Средният българин е еснаф, тарикат, хитрец; има цяла гама от родни термини, които го обозначават: "в мътна вода риба лови", "знае къде зимуват раците", "гявол е", "намерил е на баницата мекото", "реди си далаверките". Това са ни любимите типове на социално поведение; **това са ни образците за подражание; бих казал, това е една култура на използване на злото**. Стигаме до там да се възхищаваме на хитреца, който ни е измамил (но е "тарикат"), но не и на издигнатия човек, който ни е сторил добро или, най-малкото, не ни заплашва с нищо. В България самотата на личността, особено ако човек е и морален, е гнетяща, смазваща. Тежкият нравствен избор, пред който се изправяш: външна или "вътрешна" емиграция.

„Злият гений“ на комунистическата система овладя за своите цели и задълбочи всички слабости на българския манталитет в неговата разпокъсаност, вътрешно разделение: консуматорския прагматизъм, пренебрегващ по-висшите цели и нужди на човека, рефлекс на снишаването и съобразяването, егалитарното мислене, склонността към обругаване на издигнатата личност. **Това сатанинско социално инженерство се увенчава с такъв успех до голяма степен поради слабото проникване на християнството в българската душа**. И дори бегло сравнение с другите народи от Източна Европа, които също живяха под комунистически режими го доказва.

адв. Наталия Христова:

- Липсата на християнско религиозно съзнание (освен предопределено до известна степен от така очертаната душевност на българина) е предопределено от друга страна и от известни исторически дадености. През XVII век българите в своята маса не разбират своите свещени книги и не участват с разбиране в литургията. Слушат богослужението или на старобългарски, или на гръцки - езици, които са им еднакво непонятни. Много българи знаят цели глави от Евангелието на старобългарски наизуст, но могат да възпроизведат съдържанието на наизустеното едва с няколко изречения ("за какво се разказва"). Никой от тях не знае обаче, какво означават отделните думи. Не изпитват и необходимост да разберат. "Нам не е работа да знаем. Това е работа на попу." Вероятно те произнасят тези текстове като молитви и може би поради древността и неразбираемостта си, думите имат за тях значението на словозаклинания. Собственият език на българите е аналитичен, докато езикът на Евангелието е абстрактен. Дори за нуждите на Евангелието такива абстрактни думи на новобългарски език да бъдат създадени, те пак биха останали непонятни за голямата част от българите, чийто речник се свежда до бита им и не наброява повече от 200-300 думи. В селата има страх от силата на непонятното слово. Ако им говорят на чужд език, те само изпитват страх. **Ако пък този език е Божий, те тръпнат, както тръпнат пред неразбирамите думи на словозаклинанията и**

магическите прорицания на селските магьосници. Неясната дума има сила. Не е известно към кого е отправена, не се знае какви сили може да извика от мрака. Словото има власт над природата, над чумата, върху душите на умрелите.

Това е епоха на суеверното слово, на тържеството на неговото всемогъщество. Източноправославната църква възприема и християнизира практиката на лечението чрез словото. "Че го заведем да му чете попо." И болният свива глава под епитрахилia, а свещеникът чете тези глави от Евангелието, в които се прогонват бесовете (глава, любима на народа), или се възкресяват мъртвите, или се разказва как сакатите хвърлят своите патерици. Четат се наистина християнски текстове, но по същество това са древни баяния. Черквата е в услуга на езическото суеверие. И следва традицията на паганическото словозаклинание. Дори да не е болен, човек се оставя да му четат - за здраве. За историчност в езика няма и понятие. На никого и не минава през ум, че старобългарският език е езикът на техните деди, че те са говорили на него, че това е великото Кирило-Методиево слово. За тях това е езикът на попа и на черквата - божествен и затова по необходимост трудно понятен. Към този език българите се отнасят с възторг. Той е низ от вълшебни и целителни формули, които е приятно да слушат.

- *В градовете:* Гръцките свещеници са казали на старите софиянци, че на гръцки най-напред са написани Евангелията, че на този език са говорили светите Божии апостоли. Значи неговото вълшебно въздействие е още по-голямо. Затова в софийските църкви слушат гръцкото богослужение в екстаз. Нещата се променят с идването на американските протестанти по българските земи. За въздействието върху душите те познават друго средство - не магиката, а проповедта. (Ще кажа малко за влиянието на протестанството при формиране на новобългарския език). В резултат на тази деятелност на американските мисионери, произнасянето на българското Евангелие в протестантските молитвени домове не може да не бъде привлекателно. Тук за първи път българинът с удивление разбира, че Евангелието може да бъде понятно. Това особено силно влияе на простите души. Религиозното чувство е още силно и ако религиозното слово стане понятно, това може да подейства и като озарение.
- *В заключение:* **Водещо в българската душевност е по-скоро религиозното чувство, а не изживяването и осмислянето на християнството като начин на възприемане на себе си и на света;** като вяра, която трябва да се живее всеки ден. Сигурен знак за това намираме и в българските литературни образи от онова време. Моканинът в търсене на лек за болната си дъщеря и утеха тръгва по следите на бялата лястовица; Вълкадин в болезнената си самотност и скръб, в търсене на отговор защо на света има зло и Бог едновременно много напомня на образа на библейския Йов. Но приликите стигат само до тук. Познанията на Вълкадин за Бога се изчерпват в границите на мистичната религиозност, чрез която човекът смътно знае и разбира, че Бог е добър и праведен и точно това го провокира да обърне взор към Него и да търси отговор на отколешния въпрос за съжителството между Добро и зло; за

Справедливост и безнаказаност; за Милост и страдание. Затова и самотните му въпроси към Бога са лишени от пророческата увереност на Йов, от дълбочината и ясното съзнание за съдбовната спасителност на връзката Бог – човек и остават в контекста на елегичността, така характерна за българската душевност, и свеждаща се само до трагиката на живота и света, но не и до драматизма на собственото АЗ, преживяно, осмислено и изстрадано чрез връзката с Бога и Неговата Личност. Елин Пелин "Под манастирската лоза")

- Ще се върна на изложението на Тодор и като доказателство за тезата си ще съпоставя отношението на българина към държавността, разбирането му за равенство, единство и единение и библейските принципи и основи на тези понятия.

Анонс:

Във втората планирана дискусия ще се опитаме да очертаем портрета на "българите от ново време" (слабограмотните, прагматични и пишещи на латиница обитатели на моловете) и да помислим творчески, заедно с аудиторията, какво може да се направи, за да се просветят те със светлината на Евангелието.